

SZMESKÓ GÁBOR

Az *Őszikék* megjelenése és korai recepciója

Tanulmányomban Arany János *Őszikék* című ciklusának megjelenésével és korai recepciójával foglalkozom. A versek megjelenését két részre lehet osztani. Az első szakasz az 1877–1882 közötti időintervallum, melyben főként folyóiratokban jelennek meg azok a költemények, amelyeket Arany erre méltónak talál. Ehhez kapcsolódva a kortárs recepciót is ismertetem. A második szakaszban (1883–1894) az első „teljes” kötetkiadást és annak nehézségeit, következményeit mutatom be.

A „teljes” kötet kijelölése során azonban számos nehézség vetődik fel: meg kellene határozni, hogy mihez képest beszélhetünk „teljes” kötetéről, azaz szükség van egy olyan kötetre, mely mértékadó kiadása az *Őszikék* verseinek, ehhez pedig tudnunk kellene, hogy hány vers alkotja ezt a ciklust.

Számos szövegkiadása van Arany verseinek, a dolgozatot érintő kérdésben ezeket két kategóriába sorolhatjuk. Az egyik típusban az *Őszikék* mint ciklus eltűnik valamiféle rendezőelv érvényesítése miatt (pl. kronológia, téma, műfaj stb.). Erre a legkézenfekvőbb példa az Osiris Kiadónál 2003-ban megjelent Arany-kiadás,¹ mely időrendben közli a verseket.² A másik típusban megjelenik az *Őszikék* mint ciklus, azonban azt kell látnunk, hogy többféle tartalmi hiba miatt ezek nem nevezhetők teljesnek. A Kerényi Ferenc szöveggondozásában megjelent kiadás 55 darab verset sorol az *Őszikék* közé.³ Ennek az az oka, hogy a versek közlésében „messzemenően tiszteletben tartottuk a költői szándékot”.⁴ Ezzel a kijelentéssel az a gond, hogy nem tudjuk, mi volt pontosan Arany szándéka a ciklussal. Ha a *Kapcsos könyv*ben szereplő korpuszt tekintjük annak, akkor hibásan közli a címadó vers (*Őszikék*) II. szakaszát,⁵ amely a *Kapcsos könyv*ben nem szerepel, illetve nem számol a számozatlan versek és a kimetszett 29. költemény problematikájával. Alapvető

* A tanulmány megírása idején a szerző a PPKE BTK hallgatója volt. A dolgozat a XXXII. OTDK-n 2. helyezést ért el. – Hálával tartozom Ajkay Alinkának, aki a dolgozat alakulását a kezdetektől végigkísérte odaadó, támogató figyelmével.

1 ARANY János *Költeményei*, I–II, s. a. r., jegyz. SZILÁGYI Márton, Bp., Osiris, 2003 (Osiris Klasszikusok).

2 A pontosságot illetően azonban fontos, mivel számot vet a kritikai kiadás hiányával: SZILÁGYI Márton, *Utószó = Uo.*, 809–816. A Voinovich Géza kritikai kiadása alapján készült Vekerdy Tamás-féle kiadás szintén időrendben közli a műveket. Vö. ARANY János *Költői művei*, I., szöveggond. VEKERDY Tamás, Bp., Szépirodalmi, 1981.

3 ARANY János, *Balladák, Őszikék*, szerk., jegyz. KERÉNYI Ferenc, Bp., Ikon, 1993 (Matúra Klasszikusok, 13; a továbbiakban: KERÉNYI 1993).

4 *Uo.*, 13.

5 Az *Őszikék* II. szakaszát lásd: ARANY János, *Kisebb költemények*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1951 (Arany János Összes Művei, 1; a továbbiakban: AJJÖM I), 542.

következetlenségnek tekinthető, hogy néhány címet hibásan közölt, valamint több vers helyét megváltoztatta a *Kapcsos könyvhöz* képest. Voinovich Géza alapos, de sajnos már bő fél évszázados kritikai kiadásában is rendezőelvként jelenik meg a ciklus, azonban a két korábbi verset (*Aj-baj!*, *Fél magyarság*) nem az *Őszikék* művei között közli.

Figyelemre méltó, hogy a *Kapcsos könyv* sem teljesen tekinthető egyértelmű, hiánytalan kötetnek. El kell dönteni, hogy a számozatlan és az áthúzott versek a ciklushoz tartoznak-e. Nem tekinthető teljesnek sem, hiszen a későbbi kutatások bebizonyították, hogy a *Bonczék*⁶ és az *Őszikék* II.⁷ szakasza a *Kapcsos könyvből* származnak, illetve a ciklushoz tartoznak. E kérdéssel párhuzamosan az *Őszikék*be tartozó versek kötetyszerű megjelenésének feltérképezése közben evidenciaként adódik a szükséglet egy viszonyítási pont kijelölésére. Azaz az *Őszikéket* mint ciklust értelmező kiadás szükségessége merül fel, ami úgy tűnik, eddig még nem létezik. Számot kell vetnünk azonban azzal a kérdéssel, hogy beszélhetünk-e az *Őszikék* esetében ciklusról. Több indok szól emellett: érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a *Kapcsos könyv*-ben Arany gondosan elkülönítette az „Uj Folyam” verseit, mely „új gyűjtemény szándékolt címe”⁸ az *Őszikék* lett.⁹ Másfelől a válogatott, s legtöbb esetben „letisztázott” verseket másolta be a *Kapcsos könyv*be.¹⁰ Külön gyűjteményként beszél róla Arany is, mikor egy „kötetke” kiadásának ötletét írja meg Gyulai Pálnak.¹¹ Az *Őszikék* verseivel foglalkozó tanulmányok rendszerint kiemelik a versek (többnyire) egységes hangulatvilágát, előadásmódjának újszerűségét, melyek szintén arra utalnak, hogy ciklusról beszélhetünk.¹² Tehát szerkesztésbeli és tartalmi elemek szólnak amellett, hogy az *Őszikék* versei ciklust alkotnak.¹³

6 Keresztury Dezső állítja, hogy az *Őszikék* közé sorolandó a *Bonczék*, vö. ARANY János, *Kapcsos könyv*, kísérőtanulmány KERESZTURY Dezső, Bp., Magyar Helikon-Akadémiai, 1977 (a továbbiakban: KERESZTURY 1977), [18–19]. Kerényi Ferenc innét veszi át: KERÉNYI 1993, 13.

7 AJÖM I, 542.

8 ARANY János, *Kapcsos könyv*, kísérőtanulmány KERESZTURY Dezső, Bp., Akadémiai–Helikon, 1982 (a továbbiakban: KERESZTURY 1982), 25.

9 Vö. KERESZTURY Dezső, „*Csak hangköre más*”, Bp., Szépirodalmi, 1987, 544, 551 (a továbbiakban: KERESZTURY 1987); BARTA János, *Arany János*, Bp., Művelt Nép, 1953, 169.

10 Vö. KERESZTURY, „*Csak hangköre más*”, i. m., 545; Úó, 1977, [15].

11 „Talán gondoltam olyan formát, hogy ha egy kötetkére való gyűl össze, kézirat gyanánt, saját költségemen, kiadom vagy száz példányban”. Arany János Gyulai Pálnak, 1882. okt. 22. = ARANY János *Levelezés 5: 1866–1882*, kiad. KOROMPAY H. János, a német szövegrészeket ford., jegyz. BÓDYNÉ MÁRKUS Rozália, az angol szövegrészeket ford., jegyz. HITES Sándor, a francia szövegrészeket ford., jegyz. KOROMPAY H. János, a latin szövegrészeket ford., jegyz. LENGYEL Réka, Bp., Universitas–MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2015 (Arany János Összes Művei, 19; a továbbiakban: AJÖM XIX), 389.

12 Vö. KERESZTURY, „*Csak hangköre más*”, i. m., 547–549; BARÁNSZKY-JÓB László, *Arany lírai formanyelvének fejlődéstörténeti helye*, Bp., Akadémiai, 1957, 96–68; IMRE László, *Arany János balladái*, Bp., Tankönyvkiadó, 1988, 61–63; BALOGH László, *Az ihlet perce: A lírikus Arany*, Bp., Tankönyvkiadó, 1980, 162–163; NYILASY Balázs, *Arany János*, Bp., Korona, 1998, 105–108; SÓTÉR István, *A „Kapcsos könyv” és az Őszikék* = ARANY János, *Kapcsos könyv*, jegyz. SÁFRÁN Györgyi, kísérőtanulmány SÓTÉR István, Bp., Akadémiai, 1962 (a továbbiakban: SÓTÉR 1962), 5, 7, 13.

13 Az *Őszikék* ciklusként való értelmezését is érintve, kiváló előadást tartott 2009-ben Hász-Fehér Katalin *Arany János Őszikéi* címen. Az előadás az alábbi linken érhető el: <https://videotorium.hu/hu/recordings/3196> (letöltés: 2016. 07. 23).

Az eddigiekből következik, hogy jelenleg nincs olyan szövegkiadás, mely mérvadó lehet a teljes ciklus megállapításához. Ezért szükségesnek látszott mintegy munkahipotézisként megállapítani a ciklus szövegkorpuszát. Hangsúlyozom, hogy javaslatként teszem ezt, mintegy jobb híján. Az általam javasolt korpusz rendezőelve szerint mindent a ciklusba tartozónak vettem, ami a *Kapcsos könyv*ben szerepel,¹⁴ és amiről a kutatás azóta megállapította, hogy a ciklushoz tartozik. Azaz a lehető legtágabb metszetet választottam. Így 58 vers tartozik az *Őszikék* közé.¹⁵

Tanulmányom második feléhez képest – mely az *Őszikék* kötet szerű megjelenését vizsgálja – jóval egyszerűbben körülhatárolható a probléma a versek megjelenésével kapcsolatban. Arany gondosságának köszönhetően pontosan tudjuk, hogy 15 verset publikált, melyeket a *Kapcsos könyv*ben kék csillaggal jelölt meg. E 15 verset a megjelenés sorrendjében, a megjelenési helyek feltüntetésével közlöm.¹⁶

versek	megjelenés
<i>A tölgyek alatt</i>	Hon, 1877, 339. sz. (december 25.), 2. Pesti Napló, 1877, 340. sz. (december 27.), 2. Fővárosi Lapok, 1877, 295. sz. (december 28.), 1424. Vasárnapi Ujság, 1877, 52. sz. (december 30.), 832. Magyarország és Nagyvilág, 1878, 1. sz. (január 6.), 14. Budapesti Szemle, 1878, 16. kötet., 31. sz., 172–174.
<i>A lepke</i>	Magyar Bazár, 1878, 1. sz. (január 1.), 1. Pesti Napló, 1878, 1. sz. (január 1.), 1. Fővárosi Lapok, 1878, 2. sz. (január 3.), 10–11. Vasárnapi Ujság, 1878, 1. sz. (január 6.), 11. A Petőfi-társaság lapja, 1878, III. kötet, 1. sz. (január 6.), 14. Magyarország és Nagyvilág, 1878, 1. sz. (január 6.), 14.
<i>Tetemre hívás</i>	Vasárnapi Ujság, 1878, 7. sz. (február 17.), 109. Részleteket közöl. Budapesti Szemle, 1878, 16. kötet, 32. sz., 394–397. Fővárosi Lapok, 1878, 57. sz. (március 9.), 277. Kisfaludy Társaság Lapja, Új Folyam, 1878, 13. kötet, 222–224.
<i>Vásárban</i>	Vasárnapi Ujság, 1878, 9. sz. (március 3.), 134. Fővárosi Lapok, 1878, 53. sz. (március 5.), 259.

14 Természetesen ezen az *Őszikék* cikluscím alatt állókat értem. KERESZTURY 1982, 10–44.

15 Lásd a Függelékben.

16 Ennek kapcsán külön érdekesség, hogy a *Kortársam R. A. halálán* megjelenési helye eddig ismeretlen volt.

<i>Ének a pesti ligetről</i>	Budapesti Szemle, 1878, 17. kötet, 33. sz. (május), 152–156. Fővárosi Lapok, 1878, 119. sz. (május 23.), 583. Részlet: utolsó 2,5 vsz.
<i>Vörös Rébék</i>	Vasárnapi Ujság, 1878, 25. sz. (június 23.), 390.
<i>Kosmopolita költészet</i>	Fővárosi Lapok, 1878, 148. sz. (június 29.), 723. Vasárnapi Ujság, 1879, 7. sz. (február 16.), 106. Részletek.
<i>Kortársam R. A. halálán</i>	Magyarország és Nagyvilág, 1878, 27. sz. (július 7.), 418. <i>Kortársam halálán</i> címmel.
<i>Híd-avatás</i>	Budapesti Szemle, 1878, 17. kötet, 34. sz., 374–377.
<i>Epilogus</i>	Budapesti Szemle, 1878, 18. kötet, 396–398. Fővárosi Lapok, 1878, 262. sz. (november 14.), 1268. Részlet: utolsó 5 vsz. A Petőfi-társaság lapja, 1878, IV. kötet, 15. sz., 240.
<i>Nem kell dér...</i>	Magyar Bazár, 1878, 21. sz. (november 1.), 1. Fővárosi Lapok, 1878, 253. sz. (november 3.), 1228. Vasárnapi Ujság, 1878, 45. sz. (november 10.), 715.
<i>Harmincz év múlva</i>	<i>Az Athenaeum nagy képesnaptára az 1880-dik szökőévre</i> , szerk. Concha Károly, 27. Fővárosi Lapok, 1879, 244. sz. (október 23.), 1171. Vasárnapi Ujság, 1879, 42. sz. (október 26.), 694. Magyarország és Nagyvilág, 1879, 43. sz. (október 26.), 679.
<i>Éjféli párbaj</i>	Pesti Napló, 1880, 34. sz. (február 9., Esti kiadás), 1. Fővárosi Lapok, 1880, 32. sz. (február 10.), 157. Vasárnapi Ujság, 1880, 7. sz. (február 15.), 98–99. A Kisfaludy Társaság Évlapjai, Új Folyam, 15. kötet (1879–1880), 513–516.
<i>Tengeri-hántás</i>	<i>Árvízkönyv: Szeged javára</i> , szerk. Szász Károly, Bp., Franklin-Társulat, 1880, 42–44. Fővárosi Lapok, 1880, 75. sz. (április 2.), 375. Vasárnapi Ujság, 1880, 14. sz. (április 4.), 218.
<i>A jóságos özvegynek</i>	Budapesti Szemle, 1880, 22. kötet, 396–397. Fővárosi Lapok, 1880, 61. sz. (március 14.), 295.

Több bemutatása és ismertetése van a *Kapcsos könyvnek*,¹⁷ a benne szereplő egyes verseknek,¹⁸ azok irodalomtörténeti jelentőségének, illetve helyének,¹⁹ a könyv pozíciójának az életműben.²⁰ Sőt néhány vers megjelenésének, valamint fogadtatásának története sem teljesen ismeretlen.²¹ Az 1877–1882 között publikált 15 vers megjelenési körülményeinek széles körű feltárása mégis váratott magára. Tanulmányom első szakaszában a megjelenési sorrendben tekintem át ezeket a költeményeket és a hozzájuk kapcsolódó kortárs reakciókat, rálátást engedve az irodalmi nyilvánosság és a nyílt kánon alakulása közti összefüggésre.

A kezdet

Az első lépéseket, melyek az *Őszikék* hírének terjedését jelzik, homály fedi. Csupán Arany László 1888-as beszámolójára támaszkodhatunk,²² amelyben bár vannak kétes hitelű adatok,²³ mégis – mivel a kései versek nyilvánosság elé kerülésének kezdeti útját mutatja be – érdemes ismertetni: A Margitszigeten a *Kapcsos könyvvel* járó költőt nem lehetett „noszogatni”. „Várni kellett míg ő maga [...] mutatja meg a kész művet. [...] Már jó sorozat volt lapjain, mikor végre anyámnak fölolvastott belőle néhányat; az Ő kérésére aztán meg nekem, s kettőnk kértére Gyulai-nak és Szász Károly-nak.”²⁴ Ahogy „a Budapesti Szemle telhetetlen szerkesztője”²⁵ tudomást szerzett a versekről, megindult a küzdelem az *Őszikék* nyilvánosságra kerüléséért. Az *Őszikék* befogadás-történetének talán ez a legismertebb levélváltása,²⁶ amelyben Gyulai több sikertelen szóbeli kísérlet

17 KERÉNYI 1993, 11–13; KERESZTURY 1982, [1–21].

18 BALOGH László, *Az ihlet perce: A lírikus Arany*, Bp., Tankönyvkiadó, 1980, 145–146; BARTA, i. m., 169–178; Uő, *A pálya végén*, Bp., Szépirodalmi, 1987, 144–148; Uő, *Arany János és kortársai*, I, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003, 355–359; KERESZTURY 1987, 537–552, 561–596; Uő, *Arany János*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1937, 70–72; NÉMETH G. Béla, *Mű és személyiség*, Bp., Magvető, 1970, 22–23; SZILI József, *Arany hogy istenül: Az Arany-líra posztmodernitása*, Bp., Argumentum, 1996, 183–202; TARJÁNYI Eszter, *Az értelmezésmódok ütközéspontjában = A magyar irodalom történetei*, II, 1800-tól 1900-ig, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2007, 384; Uő, *Arany János és a parodisztikus hagyomány*, Bp., Universitas–EditioPrinceps, 2013, 129–138, 323–330.

19 KERESZTURY 1987, 544–559; EISEMANN György, *A későromantikus magyar líra*, Bp., Ráció, 2010, 295; S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai*, Bp., Balassi, 2005, 569–570.

20 NYILASY, i. m., 105–109; NÉMETH, i. m., 17–41; Uő, *Kérdések és kétségek*, Bp., Balassi, 1995, 22–26; BARTA, *Arany... i. m.*, 161–169; BARÁNSZKY-JÓB, i. m., 96–98.

21 SÁFRÁN Györgyi, *A KAPCSOS KÖNYV verseihez...* = SÖTÉR 1962, 21–30, lásd még: 5–17; NÉMETH G. Béla, *Századutóról, századelőről*, Bp., Magvető, 1985, 61–68; VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza: 1860–1882*, Bp., 1938, 261–324; KERESZTURY 1987, 552–561.

22 ARANY László, *Bevezetés = ARANY János Hátrahagyott iratai és levelezése*, I, Bp., Ráth Mór, 1888 (a továbbiakban: ARANY 1888), I–XXXI.

23 A téves adatokra Keresztury Dezső mutat rá, vö. KERESZTURY 1982, [13–14].

24 ARANY 1888, XX.

25 A „Számla” aláírása alá írva. Gyulai Pál Arany Jánoshoz, 1878. okt. 3. = AJÖM XIX, 421. A tanulmányban idézett leveleket kéziratot formában is olvastam, mivel a kutatás ideje alatt még nem létezett a kései levelek kritikai kiadása.

26 Ennek oka, hogy a levélváltást 1882-ben több lap is közölte, többek között: Vasárnapi Ujság, 1882, 44. sz., 700. Vö. ARANY János *Hátrahagyott iratai és levelezése*, IV, Bp., Ráth Mór, 1889.

után levélben kér lapja számára verset,²⁷ s tudjuk, hogy Arany nem tagadta meg a kérést.²⁸ Így kezdődött meg a versek közlése.²⁹ A továbbiakban, ahogy már említettem, a verseket a megjelenés sorrendjében mutatom be.

A versek megjelenése

A szakirodalomból ismert, hogy *A tölgyek alatt* a Budapesti Szemle 1878. januári számában³⁰ jelent meg először.³¹ Ez azonban csak bizonyos szempontból igaz, ugyanis a kiadás engedélye valóban a Budapesti Szemle joga volt,³² de – valószínűleg a hír elterjedése érdekében, a Szemle engedélyével³³ – több lap már a Szemlét megelőzően közölte.³⁴

A Vasárnapi Ujság így nyilatkozik a megszólalásról: „Arany János oly rég pihenteti már tollát, hogy irodalmi eseménynek tekinthetjük, ha megszólal.”³⁵ S valóban, nagy sikernek örvend Arany újbóli megszólalása,³⁶ azonban még decemberben durva hangú bíráló érkezett levélben a költőhöz, amelyet később Riedl Frigyes Sárváry Antalnak tulajdonított.³⁷ A levél egy gúnyos versen kívül, tartalmaz egy papírdarabot, mely a Hon 1877. december 25-ei számából van kivágva, melyen *A tölgyek alatt* szerepel, és amely magán viseli Sárváry javításainak nyomát. Arany válaszverse, jegyzetei Sárváry levelének alján találhatóak. Sárváry levelét és Arany hozzá fűzött megjegyzéseit³⁸ már Voinovich Géza feldolgozta.³⁹

27 Gyulai Pál Arany Jánoshoz, 1877. okt. 20. = AJÖM XIX, 387–388. Gyulai kérésében arra hivatkozik, hogy korábban ő is adott egy beszélyt Arany lapjának, a Koszorúnak. Ez 1863-ban, a Koszorú 1. számában jelent meg *Nők a tükör előtt* címmel. Vö. Vasárnapi Ujság, 1882, 44. sz., 699.

28 Aranynak pusztán annyi kérése volt, hogy kelletlen fogadtatás esetén ne folytassák a közléseket. Vö.: Arany Gyulaihoz, 1877. okt. 22., AJÖM XIX, 388–390.

29 Később (Arany halálakor) több lap is megemlékezik arról, hogy a kései versek megjelenése Gyulainak köszönhető. Vö. Fővárosi Lapok, 1882, 244. sz., 1516; Budapesti Hírlap, 1882, 293. sz., [Melléklet], 3.

30 Budapesti Szemle, 1878, 16. kötet, 31. sz., 172–174.

31 Emiatt vetődik föl a kérdés: mégis hogyan érkezhett *A tölgyek alatt* bírálata már 1877. dec. 31-én.

32 Erre csak közvetett bizonyítékom van: az 1877. decemberi közlésekhez csatolt kísérő szövegek. Lásd a következő lábjegyzetben.

33 „A Budapesti Szemle 1878. jan-febr-i füzete (mely csak 1878. jan. 1-jén fog megjelenni) kiválóan érdekes tartalommal bír. [...] Arany Jánostól költemény. A nagy költő évek óta most először szólal meg. Költeményét most a kiadó engedelmével egész terjedelemben közöljük.” Hon, 1877, 339. sz. (dec. 25.), 2.

34 *Uo.*, 2.; Pesti Napló, 1877, 340. sz. (dec. 27.), 2; Fővárosi Lapok, 1877, 295. sz. (dec. 28.), 1424. A Vasárnapi Ujság dec. 23-ai száma már előre felhívja a figyelmet a mű megjelenésére, azonban a címet hibásan közli: „Tölgyek alatt szeretek pihenni.” Vasárnapi Ujság, 1877, 51. sz. (dec. 23.), 832; Vasárnapi Ujság, 1877, 52. sz. (dec. 30.), 832; Magyarország és Nagyvilág, 1878, 1. sz. (jan. 6.), 14.

35 Vasárnapi Ujság, 1877, 51. sz., 814.

36 „[...] a vers a költő régi erejére vall. Az alakítás ereje, a technika bámulatos tökélye is egészen a régi.” Vasárnapi Ujság, 1877, 52. sz., 832.

37 RIEDL Frigyes, *Arany János*, Bp., Szépirodalmi, 1982, 329; Uő, *Arany János*, Bp., Franklin-Társulat, 1904, 335. Ezekon a helyeken pusztán ennyi áll: „Szerzője Sárváry Antal volt.” Más források: „Sárváry [...] kiléte véletlenül derült ki 1897-ben”. KERÉNYI 1993, 136.

38 Arany megbántottságát nemcsak Sárváry leveléhez írt kommentárjaiból ismerjük, Ercsey Sándor is feljegyzi, akinek – saját bevallása szerint – 1878 nyarán mesélte el fájalmát a költő. ERCSEY Sándor, *Arany János életéből*, Bp., 1883, Ráth Mór, 194–195.

39 AJÖM I, 538–539.

Szinte a Szemlével versenyezve jelenik meg a Wohl lányok⁴⁰ lapjában, a Magyar Bazárban, *A lepke* (1878. január 1.).⁴¹ A lapok szemfényvesztő sebességgel vették át a verset.⁴² Mintha ekkor kezdenék elhinni a kortársak, hogy Arany János újra aktív részesévé válik az irodalmi életnek. Alátámasztja ezt a feltételezést a Vasárnapi Ujság közleménye: „rég hallgató koszorús költőnk újra megszólalt s reménnyel biztat, hogy ezentul minél gyakrabban fogunk gyönyörködhetni szavában.” Emellett újabb érdekfeszítő eseményre irányítják a figyelmet: „egy kisebb terjedelmű költői elbeszélés fog megjelenni nemsokára, mely a Kisfaludy Társaság nagy gyűlésén kerül felolvasásra”.⁴³ S ezt igazolja február 10-én a Kisfaludy Társaság 29. közülésén előadásra kerül a *Tetemre hívás*.⁴⁴

A korábban meghirdetett,⁴⁵ s Arany János neve miatt feltűnést keltő közülésen óriási tömeg gyűlt össze. Legrészletesebben a Pesti Napló másnapi (1878. február 11.) száma beszél el a történetekről. A balladát Szász Károly „Nem olvasta, hanem gondos tanulmánnyal, tökéletes készütséggel szavalta.”⁴⁶ A riadó taps és a heves ünneplés következtében az ülésen tíz perces szünetet voltak kénytelenek tartani. „Arany János balladája előadása után a Két egyetem ifjúságának küldöttsége díszes ezüst koszorút nyújtott át az elnökségnek a költő számára.”⁴⁷ Ragályi Lajos joghallgató volt az átadó.⁴⁸ Az ülést követően az ünneplők átvonultak Arany János lakására, hogy tovább éltessek a költőt. A Kisfaludy Társaság köszöntése után, Lukács Móric, a Kisfaludy Társaság elnöke adta át az egyetemi ifjúság ajándékát, a gyöngyökkel hímzett selyempárnán fekvő ezüstkoszorút, majd bemutatta a fiatalokat.⁴⁹ A Petőfi-társaság küldöttei „tiszteleti tagságról szóló oklevelet”⁵⁰ adták át Arany Jánosnak. Az ezt követő beszélgetés döntő fontosságú irányt vett, a *Szigligeti-albumra* terelődött a szó, s a jelen levő szerkesztők (Várady Antal, aki a díszoklevelet átadta, és Sümegi Kálmán) megemlézték, hogy az album számára kértek már levélben verset Aranytól, de felelet még nem érkezett. Vá-

40 Wohl Janka (1846–1901) és Wohl Stefánia (1848–1889) a Magyar Bazár szerkesztői. A lapról lásd: *A magyar sajtó története*, II/2, 1867–1892, főszerk. SZABOLCSI Miklós, Bp., Akadémiai, 1985, 245–246.

41 Magyar Bazár, 1878, 1. sz., [szépirodalmi rész], 1.

42 Pesti Napló, 1878, 1. sz. (jan. 1.), 1. Cím alá írva: „A Magyar Bazárból”; Vasárnapi Ujság, 1878, 1. sz. (jan. 6.), 11; A Petőfi-társaság lapja, 1878, 1. sz. (jan. 6.), 14; Magyarország és Nagyvilág, 1878, 1. sz. (jan. 6.), 14.

43 Vasárnapi Ujság, 1878, 1. sz. (jan. 6.), 11. Megjelenik még a hír: A Petőfi-társaság lapja, 1878, 1. sz. (jan. 6.), 14.

44 Megjelenések: Budapesti Szemle, 1878, 16. kötet, 32. sz., 394–397; Fővárosi Lapok, 1878, 57. sz. (márc. 9.), 1; Kisfaludy Társaság Lapja, Új Folyam, 13(1878), 222–224.

45 Az előkészületekről: *A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei*, 1878. jan. 30-ai rendes havi ülésén 75. pontja közli, hogy a febr. 10-ei ülés 4. pontja lesz a *Tetemre hívás*.

46 A Petőfi-társaság lapja, 1878, 7. sz. (febr. 17.), 110.

47 *A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei*, 1878. febr. 27-ei ülés 2. pontjában olvasható a jelentés a vers felolvasásáról. Lásd a Függelékben.

48 Pesti Napló, 1878, 38. sz., 1.

49 Az ezüstkoszorú kinézetéről az eltérő véleményeket lásd: Fővárosi Lapok, 1878, 35. sz. (febr. 12.), 269; Pesti Napló, 1878, 38. sz., 1.; A Petőfi-társaság lapja, 1878, 7. sz. (febr. 17.), 110; Vasárnapi Ujság, 1878, 7. sz. (febr. 17.), 109. Ellentmondás nincs közöttük, csupán fokozati eltérés van a díszítettséget tekintve – legdíszesebb változatot lásd a Fővárosi Lapok említett számában.

50 A Petőfi-társaság lapja, 1878, 7. sz. (febr. 17.), 112.

laszképpen Arany átnyújtotta nekik a *Tengeri-hántás* kéziratát. A pontosabb körülmények leírására érdemes a kortárs sajtót idézni:⁵¹

A költő a Szigligeti-albumnak szánt költeményt *egy kéziratcsomagból, egy vastag füzetből vette ki, mely csaknem egészen tele van kiadatlan költeményekkel.* E látvány úgy hatott a küldöttség tagjaira mintha hirtelen egy *rejtett bánya kincseire* bukkantak volna. [...] [Arany János] költői lángját, munkakedvét egyre fenntartja, s hiven megőrzi a nemzeti irodalom újabb dicsőségére.⁵²

Miután ezek a sorok megjelentek, a kortársak, s kimondottan a szerkesztők fokozott izgalommal figyelték az Aranyról szóló híreket.⁵³ Ekkor figyeltek fel újra Aranyra, és kezdett újra a közélet naponta emlegetett alakjává válni. Erre (is) mutat rá számos (*Tetemre* hívással kapcsolatos) cikk, tanulmány, melyek a kritikai befogadás felé nyitnak.

A *Tetemre* hívás fogadtatásáról szóló leírásokban figyelhetünk föl arra a rendkívül érdekes tényre is, hogy itt együtt köszöntik Aranyt a Kisfaludy Társaság és a Petőfi Társaság tagjai. A korszak irodalomtörténeti összefoglalásaiból ismert tény, hogy Arany János az akadémikus irodalomhoz tartozott, s ennek feje, Gyulai Pál a régi barátság okán igényt formálhatott Arany munkáinak kiadására. A későbbiekben majd látni fogjuk, mennyire a saját irodalmi elképzeléseikhez alakította ezeket is. A velük szemben álló fiatal nemzedék (amelynek tagjait Gyulai nem engedte a hivatalos irodalom áramlatába bekerülni) társulata a Petőfi Társaság volt, amelynek elnöki posztjára Jókait sikerül megnyerni.⁵⁴ Ebből is látszik, hogy az új generáció tisztelettel tekint Aranyra, a díszoklevéllel azt fejezik ki, hogy szeretnék a maguk sorai között tudni.⁵⁵

Az 1877–1882 között megjelent versek közül csak a *Tetemre* hívás kapcsán beszélhetünk számottevő kritikai fogadtatásról. Az egyes napi- és hetilapok viharos sebességgel közölték a verset, s hozzá kapcsolódó érdekességeket tártak az olvasók elé, például az istenítéletek típusait, a káptalan-pörösztő/pristaldus szerepét, illetve a vers kapcsolatát világirodalmi alkotásokkal.⁵⁶ Moller Ede már 1878-ban kritikát írt a versről,⁵⁷ mellyel

51 Vö. Fővárosi Lapok, 1878, 35. sz. (febr. 12.), 268–269; Pesti Napló, 1878, 38. sz., 1; A Petőfi-társaság lapja, 1878, 7. sz. (febr. 17.), 110; Vasárnapi Ujság, 1878, 7. sz. (febr. 17.), 109.

52 Kiemelés a folyóiratban; Pesti Napló, 1878, 38. sz., 1.

53 Már 1878. március elejétől elkezdik a verskérést a szerkesztők (levélben).

54 Érdekes idézni a Gyulai-nemzedék véleményét a Társaságról: „a Petőfi-Társaság [...] Nem jelentette valamely új irodalmi irány szervezkedését, inkább az Akadémia s a Kisfaludy-Társaságba be nem juthatott írók, elégtelennek tömörülését.” HORVÁTH János, *Gyulai Pál: egyetemi előadás (1927–1928)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, Bp., Argumentum, 1999, 136.

55 Vö. *Reviczky Gyula összes verse*, II, s. a. r. CSÁSZTVAY Tünde, Bp., Argumentum, 2007 (a továbbiakban: CSÁSZTVAY 2007), 904; *Magyar Kódex*, V, főszerk. SZENTPÉTERI József, Bp., Kossuth, 2001, 134–135, 151–155.

56 Vö. Pesti Napló, 1878, 38. sz., 1; A Petőfi-társaság lapja, 1878, 7. sz. (febr. 17.), 110–112; Fővárosi Lapok, 1878, 55. sz.; A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei, 1878. febr. 27-ei ülés 2. pont [leghiggadtabb összefoglaló]; Vasárnapi Ujság, 1878, 7. sz. (febr. 17.), 109. Legjobb összefoglalója az említett témáknak (a *Tetemre* hívásról): ZILINSZKY Aladár, *Arany balladaforrásai*, ItK, 10(1900), 1–30, 129–157, 257–286, itt: 261–266.

57 MOLLER Ede, *Arany János „Tetemre hívása”*, Figyelő, 5(1878), 332–345. Kiadta továbbá Aigner Lajos a Magyar Könyvesház VI. folyamának 58. számában.

kisebb vitát váltott ki az értő közönségből. Moller munkájának ismertetői nagymértékű kritikát gyakorolva szinte megszegényítették annak íróját.⁵⁸ Találóaan mutat rá Moller hibáira Hoffmann Frigyes: „Nemcsak, hogy a ballada tartalmát nem értette s tehát magyarázni sem tudta, de kompozíciójáról, versformájáról egy szóval meg sem emlékezett”.⁵⁹ Valóban, mintha Moller nem tudta volna elfogadni, hogy balladát olvas, minden igyekezetét arra irányította, hogy kiegészítse, kiszínezza a történetet,⁶⁰ de ebben akadályozták mondattani nézetei⁶¹ és Abigél jellemének megértése.⁶² Természetesen Arany olvasta Moller dolgozatát, melyet jegyzetekkel látott el.⁶³

A *Tetemre hívás* zajos megjelenését követően, Arany visszatértének euforikus hangulatában égve jelent meg a *Vásárban* című vers.⁶⁴ Ezt példázza a következő idézet: „Arany János nagy költőnk, ki az évek oly hosszú során keresztül pihenteté lantját, újra megkezdé irodalmi munkásságát. [...] végre mi is abban a szerencsés helyzetbe jutottunk, hogy egy szép [...] költeményét idézhetjük. Vajha gyakrabban is részesíthetnők olvasóinkat hasonló kedves meglepetésben”.⁶⁵ Nagy Miklósnak nemcsak reménye, hálája is óriási⁶⁶ – ám a túlzásba vitt tiszteletdíjat Arany visszautasította,⁶⁷ így Nagy Miklós tartozását csak pár hónap késéssel tudta rendezni.⁶⁸

Az *Ének a pesti ligetről* a Budapesti Szemle májusi kötetében jelent meg.⁶⁹ A vers a tanulmányom tárgyának választott időkereten belül csak ebben a folyóiratban jelent meg teljes terjedelmében,⁷⁰ számottevő hatásáról sem tudunk a korban.

Arany János és Nagy Miklós között 1878 márciusa és júniusa között nincs levélváltás. Nagy Miklós a *Vásárban* című versért megígért tiszteletdíj megérkezéséről csak

58 Vö. MÉSZÁROS István, *A magyar nyelv az esztétikusoknál*, Nyőr, 8(1879), 301, 305; HOFFMANN Frigyes, *Arany János Tetemre hívása: Fejtegeti Moller Ede*, EPhK, 3(1879), 383–384. Ezen oldalakon kívül is bőséggel szerepelnek tudományos alapú és személyes kritikák, sértegetések is.

59 HOFFMANN, *i. m.*, 383. Hoffmann bírálatára Moller a Pesti Naplóban válaszolt. Több értékelhető felvetés mellett azonban újfent megkérdőjelezhető állításokat közölt, melyekkel kivívta „Egy figyelmes olvasó” kritikáját: EGY FIGYELMES OLVASÓ, *Még egyszer a „Tetemre-hívás”*, Pesti Napló, 1879, 184. sz. (júl. 31.) [Esti Kiadás], 2. Moller reakciója Hoffmann dolgozatára: MOLLER Ede, *uo.*, 172. sz. (júl. 17.) [Esti Kiadás], 2.

60 Vö. HOFFMANN, *i. m.*, 381.

61 Mészáros István taglalja Moller következő kijelentését: a „magyar beszéd még felindultságában sem ferdül ily megtört, megnyesett mondásokká”. MOLLER, *Arany János... i. m.*, 339. Mészáros példákkal támasztja alá, hogy tagolatlan mondatokat használunk a mindennapokban (balladákban pedig főleg). *I. m.*, 301–303.

62 Ennek teljes kudarcáról mindkét szerző beszámol: HOFFMANN, *i. m.*, 382; MÉSZÁROS, *i. m.*, 304. Aranynak nem volt ismeretlen a történet fölötti értetlenség: Arany János Erdélyi Mikes Rózának, 1878. márc. 17. = AJÖM XIX, 409–410.

63 Az Arany-jegyzeteket lásd: AJÖM I, 552–553. Pl. Moller: „Abigél [...] tétovázás nélkül adta oda a tört”, majd Arany: „A gonosz, pedig tudta, hogy meg fogja ölni magát!”; Moller: „[az apa haragjának heve] nem elég kifejezően, nem elég észrevehetően rajzolt”, majd Arany: „Nem tudta, hogy önnek írja.”

64 Vasárnapi Ujság, 1878, 9. sz. (márc. 3.), 134.

65 *Uo.*, 143.

66 Nagy Miklós Aranyhoz, 1878. márc. 6. = AJÖM XIX, 406.

67 Arany Nagy Miklóshoz, 1878. márc. 6. = *uo.*, 406–407.

68 Nagy Miklós Aranyhoz, 1878. márc. 6. = *uo.*, 407.

69 Budapesti Szemle, 1878, 17. kötet, 33. sz. (máj.), 152–156. Versről további adatok: AJÖM I, 546.

70 Az utolsó 2,5 versszak olvasható az alábbi lapban: Fővárosi Lapok, 1878, 119. sz. (máj. 23.), 583.

1878. június 18-án (az ígéret után három hónappal) tudósít egy levél a továbbiakról Aranytól: „Köszönöm küldeményét, a doctor épen tokajit itat velem [...] s így épp kapóra jött, a másik pedig mindig úgy”.⁷¹ Nagy Miklós válaszleveléből megerősítést nyer, hogy az egyik ajándék tokaji bor volt, a „másik”-ról azonban nincs adat.⁷² Arany ugyanebben a levélben a „Nem várt szíves és kedves” ajándékok „némi viszonzásául” küldi a *Vörös Rébékét*,⁷³ beteljesítve ezzel Nagy Miklós márciusi óhaját.⁷⁴ A vers megszerzése önmagában nagy öröm lehetett, nem beszélve Arany megjegyzéséről a verssel kapcsolatban: „Gyulai igen szereti, s igénytelen népies formájában én is tartok valamit erre a balladára”.⁷⁵

A *Kosmopolita költészet* a kötet talán leghíresebb verse, melynek az az oka, hogy megjelenésével Arany bekapcsolódott a korszak egyik leghíresebb irodalmi vitájába. A vitáról több összefoglaló tanulmány is készült,⁷⁶ a vers megjelenés előtti történetéről azonban kevés adat van a szakirodalomban. Ezt a feltáratlan űrt újfent a levelezés vizsgálataival lehet kitölteni.

Már utaltam rá, hogy a *Tetemre hívás* ünnepi előadását követően Arany újra az irodalmi közélet fontos (és egyre aktívabbnak látszó) tagjává vált. Ebben a felfokozott légkörben egyre több felkérés érkezett a költőhöz. A kérésen kívül több érdekes adalékkal szolgál Vadnay Károlynak, a Fővárosi Lapok szerkesztőjének egy levele: „nem bátorkodtam volna e kérésre, ha csak a Budapesti Szemle kapott volna ezekből az új termékekből [...] Még a Bazár-ban megjelent költemény sem bírt rá [...] De már a Vasárnap Újság öröme neki-ágaskodtatá az én szerkesztői tollamat is, hogy kopogtassak”.⁷⁷

Kiderül tehát, hogy a Vasárnapi Újság március 3-ai száma ösztönözte Vadnay kérését, valamint kirajzolódik a lapok közti hierarchikus viszony. A Szemle egyértelmű elsőbbségét Gyulai személyének köszönhetette, a Magyar Bazárt szerkesztő Wohl lányok – különösen Wohl Janka⁷⁸ – köztudottan jó viszonyt ápoltak a költővel.⁷⁹ A többi rangosabb lap szerkesztői azonban nem álltak baráti kapcsolatban Arannyal, így kimaradtak

71 Kiemelés a levélben. Arany Nagy Miklóshoz, 1878. jún. 18. = AJÖM XIX, 414.

72 „[...] három üveggel még szolgálhassak”. Nagy Miklós Aranyhoz, 1878. jún. 21. = *uo.*, 414.

73 Első megjelenés: Vasárnapi Újság, 1878, 25. sz. (jún. 23.), 390.

74 A fentebb idézett részletre utal: Vasárnapi Újság, 1878, 9. sz. (márc. 3.), 143.

75 Arany János Nagy Miklóshoz, 1878. jún. 18. = AJÖM XIX, 413–414.

76 A kor alapvető problémájáról: *Magyar Kódex, i. m.*, 133–138, 141–144, 149–159; CsÁSZTVAY Tünde, *A hímveréb és a pillangó*, Holmi, 15(2003), 478–493; KERÉNYI Ferenc, *Az elmaradt irodalmi nemzedékváltások tanúságaiból, uo.*, 469–477; CsÁSZTVAY 2007, 904–908.

77 Vadnay Károly Arany Jánoshoz, 1878. márc. 6. = AJÖM XIX, 407–408.

78 Wohl Janka és Arany kapcsolatáról lásd: TÖRÖK ZSUZSA, *Wohl Janka és Arany János kapcsolata a sajtóközlemények tükrében = Médiumok, Történetek, Használatok*, szerk. PUSZTAI Bertalan, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2012, 140–155.

79 A Wohl lányok bizalmi kapcsolatára több levél is utal: AJÖM XIX, 407–408, 467–468, 502–505; ARANY János, *Levelezés 4: 1862–1865*, kiad. Új Imre Attila, a latin szövegrészeket ford., jegyz. BARTÓK István, a német szövegrészeket ford., jegyz. BÓDYNÉ MÁRKUS Rozália, az angol szövegrészeket ford., jegyz. GLANT Tibor, a francia szövegrészeket ford., jegyz. KOROMPAY H. János, az olasz szövegrészeket ford., jegyz. SZÖRÉNYI László, Bp., Universitas–MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2014 (Arany János Összes Művei, 18), 215–216, 376, 394, 396–397, 486–487. Továbbá lásd: TÖRÖK ZSUZSA, *A Wohl nővérek keresztvíz alatt*, Századvég, 2013, 68. sz., 41–56.

a közlők belső köréből, noha a személyes ismeretség és apróbb szívességek révén volt kapcsolatuk a költővel. Ehhez kapcsolódóan érdekes információt közöl Ercsey Sándor: „A hazai nagyobb napilapok és folyóiratok szerkesztői évek hosszú során át küldtek részére tiszteletpéldányokat. [...] Hogy tehát [...] háláját leróhassa: az 1877 – 78. évben [...] néhány szép költeményt”⁸⁰ küldött ezeknek a lapoknak. Nem kell azt hinnünk, hogy Arany csak úgy „Überall-Mitarbeiter”⁸¹ akart lenni. Szinte biztosan állítható, hogy pontosan átgondolta, és mérlegelte, legalábbis ennek a versnek, a megjelenési helyét és idejét. Bizonyítja ezt válaszelevele: „Ez a versecske [...] megvolt [...] már, mikor tölem becses lapja számára költeményt kért, *de nem adtam oda, mert akkori „diadalaim” közepette nem akartam oly hangot hallatni, melyet az érdekeltek kihívónak, támadónak vehettek volna*”⁸²

Feltűnően nagy az időbeli távolság – majdnem négy hónap – Vadnay és Arany levélváltása között, s ez némileg indokoltta teszi, hogy további információért az *Egyetértés* későbbi közléséhez forduljunk. „Dr. P. J.” a vers közlése és a hozzá fűzött hazafias kiszólások mellett közli a költemény átadásának körülményeit is, például Arany Vadnayhoz írt, fent idézett levelét, ezen kívül beszámol a szerkesztő Aranynál tett látogatásáról. Az itt folytatott beszélgetésből az alábbiakat idézi (Arany Vadnayhoz): „Kötelességem volna, adni, annak a ki nekem is adott műveket, mikor még szerkesztő voltam, de hát, a mi még itt van a fiókban, alig érdemes már a nyomdafestékre”⁸³ Ezután a finom elutasítás után megígéri, hogy keres valamit, s pár hét múlva elküldte a *Kozmopolita költészetet*.⁸⁴ Válaszlevelében Vadnay köszönetet mond a versért „mely – azt hiszem – hatással lesz a mi fiatal költőink nagyobbára gyökértelen [...] munkálkodására”⁸⁵ Nem pusztán le-
vélben fejezi ki ilyen irányú véleményét a Fővárosi Lapok szerkesztője, hanem folyóiratában is, sőt a vers terjesztésére szólítja fel a lapokat az eszme terjedésének érdekében:

[A vers közlése] hasznossá válik ama hatás által is, melyet az újabb költői nemzedékek szellemére bizonyára gyakorolni fog. E költészeti szózat, mely a nép-nemzeti iránytól való elidegenedés fölött fejezi ki egy nagy költő fájdalmát, nagyon méltó arra, hogy erős viszhangot kapjon mind a közönség ízlésében, mind pedig az időszaki sajtóban. Kérjük tehát mind a fővárosi, mind a vidéki lapokat, hogy a „Kozmopolita költészet” - et a „Fővárosi Lapok” - ból lenyomatni s azt terjeszteni [...] szíveskedjenek. Óhajásunk indító oka [...], hogy költői mű minél szélesebb körben hathasson az új és keletkező írók működésére, a nemzeti szellem izmosítására s összes szépirodalmunk hasznára.⁸⁶

80 ERCSEY, i. m., 194.

81 Vadnay Károly Arany Jánoshoz, 1878. márc. 6. = AJÖM XIX, 407.

82 Kiemelés tőlem. Arany János Vadnay Károlyhoz, 1878. jún. 22. előtt = *uo.*, 415. Dátum hiányában csak azt tudhatjuk, hogy Vadnay jún. 22-ei levele előtt érkezett. Érdekes kérdés, hogy „diadalaim” alatt azt értette-e Arany, hogy ezzel a provokatív verssel nem akarta felborítani az ünnepi hangulatot.

83 Egyetértés, 1882, 297. sz. (okt. 27.), 1.

84 *Vö. uo.*, 1.

85 Vadnay Károly Arany Jánoshoz, 1878. jún. 22. = AJÖM XIX, 415.

86 Fővárosi Lapok, 1878, 148. sz. (jún. 29.), [„Fővárosi hírek”, „Mai számunk” alatt], 723.

Nagy körültekintést igényel a *Kosmopolita költészet* megjelenésének bemutatása,⁸⁷ hiszen ezzel a verssel Arany egy már jóval korábban megkezdett vitába kapcsolódik be, melyben a fiatal írónemzedék vív harcot az irodalmi piacra kerülésért az Akadémia köre csoportosuló „szűk körű szellemi elit”⁸⁸ ellehetetlenítő politikájával.⁸⁹

A vita széles körű bemutatása külön tanulmányt érdemelne, ezért csupán Arany helyzetét, és a fiatal nemzedék két reakcióját kívánom bemutatni. Arany nevét az Akadémia köre „zászlóul [...] használta, de a ’70-es évektől egyre nyilvánvalóbban Gyulai Pált tekintik vezetőjének”.⁹⁰ Így a fiatal nemzedék Arany verse mögött Gyulai személyét sejtette, aki „a beteg és a hivataloktól, posztoktól egyre inkább menekülő – Arany Jánost [...] szellemi elzártságban”⁹¹ tartotta. Nyilvánvaló, hogy a megjelenő vers mélyen érintette a fiatal nemzedéket, akik nem késlekedtek választ adni.⁹² Azonban nincs lehetőségem a vita részletes taglalására, így a következőkben csupán azokra a reakciókra szorítkozom, melyek legszorosabban kapcsolódnak Arany verséhez.⁹³

Reviczky Gyula mint a fiatal nemzedék zászlóvivője július 20-án válaszolt versben: *Arany Jánosnak (válaszul a Kosmopolita költészet című versére)*.⁹⁴ Császtvay Tünde felhívja a figyelmet a mű megjelenési helyére, s e kapcsán rámutat arra, hogy nem feltétlenül pusztán Arany versére reagál az alkotás.⁹⁵

Mivel nem a vita kezdetéről van szó, nehéz feladat kiválasztani azt a cikket, amely a legalkalmasabb a fiatalok válaszána bemutatására. Talán érdemes a leghírhedtebb írást választani, mely leginkább bemutatja azokat a törekvési célokat, melyeket Gyulai köre oly nagyon ellenzett, ez pedig újfent Reviczky nevéhez kapcsolódik.⁹⁶ Reviczky cikkében számos radikálisnak mondható nézet olvasható, például „nemzetiség” és „hazafiaság” elkülönítése, illetve annak a kijelentése, hogy a hazafiság „mint speciális érzelem, lehet a költészet tárgya, de szabálya sosem”. A kozmopolita költőről: „éppannyira [...] korának, mint nemzetének költője”. Talán legerősebb mondata, hogy a „poézis mint művészet nem ismer sem hazafiságot sem erkölcsöt, s ily értelemben a művészet hazája csakugyan „széles-e világ”.⁹⁷

Az 1860-as évek közepétől kezdődő vita folyamatosan zajlik a fiatal nemzedék és Gyulai köre között. A kozmopolitizmus eredetileg „irodalmi irányzatra alkalmazott

87 Uo., 723.

88 CSÁSZTVAY 2007, 904. Gyulai túlzott és személyválogató hatalmáról: HORVÁTH J., *i. m.*, 136–137, 126–128; BEKE Albert, *Hatalom és szerep: Gyulai Pál az ember*, Bp., Múndus Magyar Egyetemi, 1994, 42–43, 58–59, 72–73; SOMOGYI Sándor, *Gyulai és kortársai*, Bp., Akadémiai, 1977, 426–429, 437–438.

89 Erről az ellehetetlenítő politikáról: *Magyar kódex, i. m.*, 2001, 134–135, 151–155.

90 CSÁSZTVAY 2007, 904. Arany kisajátításáról lásd még: MILBACHER Róbert, *Arany János és az emlékezet balsama: Az Arany-hagyomány a magyar kultúra emlékezetében*, Bp., Ráció, 2009, 130–133.

91 CSÁSZTVAY 2007, 904.

92 Vö. *uo.*, 904–907; KERÉNYI 1993, 13–14; *Magyar Kódex*, 2001, 154–155.

93 Nem egyszerű feladat a Figyelő és a Koszorú taglalása, mivel ezeknek a lapoknak a szerkesztői a lap kezdete óta napirenden tartották a kozmopolitizmus problematikáját. Vö. CSÁSZTVAY 2007, 905. A Figyelő munkásságának remek összefoglalását adja: SZAJBÉLY Mihály, *Mire figyel a Figyelő? = A magyar irodalmi kánon a 19. században*, szerk. TAKÁTS József, Bp., Kijarat, 2000, 177–210.

94 Párisi Lapok, 1878, 3. sz. (júl. 20.), 1.

95 Vö. CSÁSZTVAY 2007, 904.

96 REVICZKY Gyula, *Jogosult-e a kozmopolita költészet*, Szegedi Napló, 1878, 106. sz. (nov. 30.), 1–2.

97 Uo.

fogalom az évek során aktuálpolitikai kérdéskörrel is össze-összekapcsolódott”,⁹⁸ az ily módon kiterjedt, s egyre újjáéledő vitának záró pontját nem áll módomban megnevezni, hiszen magának a vitának a feltérképezése is további kutatást igényelne.

A *Kortársam R. A. halálán* megjelenési helye eddig tisztázatlan volt, pedig a Fővárosi Lapok utal a költemény kiadására. A verset Ágai Adolf – a Magyarország és Nagyvilág főszerkesztője – nyerte meg a lapja számára, s *Kortársam halálán* címmel közölte.⁹⁹ Arany halálára írt visszaemlékezésében Ágai kiemelt helyen említi, hogy a költő tanította őt, amikor Nagykőrösön a 8. osztályt végezte, s ezt közösen is felidéztek, amikor 1878-ban a Margitszigeten meglátogatta.¹⁰⁰ A Magyarország és Nagyvilág versközlése mellett Arany önértelmezésével kapcsolatban (is) érdekes információkat közöl az alábbi levélrészlet:

Kedves öcsém – subjectív panaszaimból, beteges nyomorúságomból, úgy vélem elég volt a mi már megjelent – a mi még ilyes egy-kettő van, az a „vallomások” jellemével bír s nem akartam életemben közreadni. Azonban jó akaratom tanúsítása végett, mégis ezekből vagyok kénytelen küldeni egyet, mert az az egypár humoros, majdnem burleszk genre-kép, a mi még megmaradt, nem való egy hölgylapba. A hölgyek csinos képecskéket vagy sentimentális komolyságon szeretnek gyönyörködni, s magasnak indult szárnyaláson lelkesedni, de a tréfát nem igen értik s bántja őket a kissé nyersebben kifejezett realitás.¹⁰¹

A Petőfi Társaság lapja felhívja a figyelmet arra, hogy a Budapesti Szemle július-augusztusi füzetében Arany János egy újabb verse fog megjelenni.¹⁰² Csendesen, bár valószínűleg a kortársak nagy öröme¹⁰³ adják ki a *Hid-avatást*.¹⁰⁴

Epilógus. Ily című költemény fog megjelenni a Budapesti Szemle legközelebbi kötetében Arany Jánostól. Azzal a megjegyzéssel adta át Gyulai Pálnak, hogy ez lesz az utolsó melyet életében kiad. Pedig mint tudjuk, van még egy csomó kiadatlan költeménye [...]. Ezeket a költő azonban már a „hagyománynak” szánta. [...] De vajha jó egészség, jó kedv [...] összeesküdnének, hogy a költőt szószegővé tegyék, s ne utolsó közleménye legyen az Epilógus.¹⁰⁵

98 CsÁSZTVAY 2007, 905.

99 Magyarország és Nagyvilág, 1878, 27. sz. (júl. 7.), 418.

100 ÁGAI Adolf, *Por és hamu*, Bp., Athenaeum, 1892, 63–64, 78; STEINER Lenke, *Ágai Adolf*, Bp., [Hamar ny.], 1933, 4.

101 Magyarország és Nagyvilág, 1878, 27. sz. (júl. 7.), 418. A levélrészlet nem szerepel az AJÖM XIX. kötetében, s kéziratos formában sem találtam.

102 A Petőfi-társaság lapja, 1878, 3. sz. (júl. 21.), [Vegyes].

103 A költeményt többször szavalták: Ferenczy Zoltán Kolozsvarótt, Fővárosi Lapok, 1879, 63. sz., 301., Balassa Jákó Budapesten a Hungária dísztermében, Fővárosi Lapok, 1880, 268. sz., 1329.

104 Budapesti Szemle, 1878, 17. kötet, 34. sz., 374–377.

105 Kiemelés a folyóiratban. Fővárosi Lapok, 1878, 232. sz. (okt. 9.), 1125 [„Fővárosi hírek” alatt]; innen vette át: Vasárnapi Ujság, 1878, 41. sz. (okt. 13.), 654; A Petőfi-társaság lapja, 1878, 15. sz., 240. És természetesen: Budapesti Szemle, 1878, 18. kötet, 396–398.

A versközlések valóban nem szakadtak meg teljesen, ám a továbbiakban Arany a már megígért versek átadására igyekszik szorítkozni. Ki is fejezi e törekvését Concha Károlynak: „S miután rövid vén-asszony nyaramra már rá is tettem a punktumot az »Epiológus« cz. poemával, megvallom nem sok kedvem van újra a közönség elé állni.”¹⁰⁶

Ezt a tendenciát igazolva 1878-ben folyóiratban csupán a *Nem kell dér...* lát napvilágot, mint amit „már régebben [...] átengedett kisebb költeményei közül”¹⁰⁷ 1879-ben szintén egy régebbi ígéret alapján adja át *Harmincz év múlva* című versét Concha Károlynak,¹⁰⁸ mely az Athenaeum 1880. évre szóló naptárában is¹⁰⁹ megjelent.¹¹⁰

Közismert esemény, hogy 1879-ben Gyulai erős fellépéseinek hatására jelent meg a *Toldi szerelme*.¹¹¹ Azonban ennek zajos megjelenése nemhogy bátorította a költőt,¹¹² sokkal inkább nehézségként, teherként tornyosult fölette a siker. Ercsey tudósít erről: „Az üdvözlések [a *Toldi szerelmének* megjelenése kapcsán] részint küldöttségileg, részint levelekben nyilvánítva egymást érték nála. S a tisztelet ezen nyilvánulásai, melyeket egyébkor és mindig kerülni igyekezett, egészen kizavarták őt, különben is sok szenvedésekkel járó nyugalmaiból s nagyon izgatottá, idegessé s csaknem beteggé tették.”¹¹³ Olyannyira, hogy néhány küldöttséget visszautasított, többek között a nagyszalontai küldöttséget is, őket illetéknéppen: „Azért kérlek hagyjátok a deputatit akkorra, majd ha minister – vagy legalább szolgabíró leszek.”¹¹⁴

A *Toldi szerelme* után már csak egy nagyobb rendezvényen hangzott el újabb vers az *Őszikék* közül. A Kisfaludy Társaság 31. (1880. február 8.) közülésre is nagy sikerű programot állított össze, melyen kimagasló programpont volt Szász Károly előadásában az *Éjféli párbaj*.¹¹⁵ Ahhoz képest, hogy a meghirdetett közgyűlésen egy ballada hangzott el Arany Jánostól, az elvárható tapsviharon kívül semmiféle említésre méltó reakciót nem váltott ki a mű.

A *Tetemre hívás* előadását követően (1878. február 10.) Váradi Antal és Sümegi Kálmán verset kaptak Aranytól (*Tengeri-hántás*) a *Szigligeti-albumba*. Az albumot „Szigli-

106 Arany János Concha Károlynak, 1879. aug. 3. = AJÖM XIX, 444.

107 A vers és az idézet ugyanonnan: Magyar Bazar, 1878, 21. sz. (nov. 1.), 1. Átvette a Vasárnapi Ujság, 1878, 45. sz. (nov. 10.), 715; reagál az átvételre: *uo.*, 719. Egyéb megjelenések: Fővárosi Lapok, 1878, 253. sz. (nov. 3.), 1228; Vasárnapi Ujság, 1878, 45. sz. (nov. 10.), 715.

108 Arany János Concha Károlynak, 1879. aug. 3. = AJÖM XIX, 444. Ebben hivatkozik az ígéretre: „ha már megígérttem a naptárnak, e régi ígéretet valahogy még is beváltom”.

109 A költemény hazai lapokban is megjelent: Fővárosi Lapok, 1879, 244. sz. (okt. 23.), 1171; Vasárnapi Ujság, 1879, 42. sz. (okt. 26.), 694; Magyarország és Nagyvilág, 1879, 43. sz. (okt. 26.), 679.

110 A vers megjelenése: *Az Athenaeum nagy képes naptára, az 1880-dik szökőévre*, szerk. CONCHA Károly, 27. Innen vette át a Kelet című folyóirat. A vers kísérszövegeiből következtetni lehet arra, hogy a naptár már 1879. okt. 29. előtt megjelent. *Vö. Kelet*, 1879, 244. sz. (okt. 29.), 980.

111 Gyulai állítja saját magáról. *Vö.: A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei*, 1879. nov. 26-ai ülés, 79. pont.

112 A hír bombaként robbant a lapokban. Már az eseményről való beszélés terjedelme is sokat mondó: Vasárnapi Ujság, 1879, 48. sz. (nov. 30.), 771–772. Részletet is közölnek a műből: *Uo.*, 764–765.

113 ERCSEY, *i. m.*, 200.

114 Arany Rozvány Györgyhöz, 1879. dec. 24. = AJÖM XIX, 453.

115 Megjelent: Pesti Napló, 1880, 34. sz. (febr. 9. esti kiadás), 1; Fővárosi Lapok, 1880, 32. sz. (febr. 10.), 1; Vasárnapi Ujság, 1880, 7. sz. (febr. 15.), 98–99; A Kisfaludy Társaság Évlapjai, Új Folyam, 15(1879–1880), 513–516.

geti Ede síremléke javára¹¹⁶ tervezték kiadni,¹¹⁷ ám végül nem jelent meg.¹¹⁸ A ballada 1880-ban hírlapokban,¹¹⁹ valamint jótékonyági célból összeállított kötetben¹²⁰ is napvilágot látott. A kötet létrehozását Szász Károly javasolta az 1879-es márciusi (szegedi) árvíz katasztrófáját követő rendes havi ülésen.¹²¹ Az *Árvízkönyvet* a Kisfaludy Társaság tagjai hozták létre ingyenes munkájukkal, s a „vész évfordulóján”¹²² 1880. március 12-én jelent meg.

Jelenlegi tudásom szerint folyóiratban, első megjelenésként az *Őszikék* versei közül *A jóságos özvegy* jelent meg utoljára Arany János életében.¹²³ A Budapesti Szemle jegyzetben hozza a cím mögött rejtőző személy kilétét: „Bezerédj István özvegye”.¹²⁴ Annál is inkább bizonyosnak tűnik ez az állítás, mivel olvasható az a levél, melyben Arany Bezerédj Istvánnának elküldte az említett vers 7. és 8. versszakát.¹²⁵

A Daliás idők árnyékában

Ahogy az eddigiekből kiderült, 1878. február–március körül Arany János nagy figyelmet és lelkesedést váltott ki verseivel a kortársak körében. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a korban epikusnak tartott költő lírai alkotásokkal nyerte el a kortársak figyelmét. Megkönnyítette ezt, hogy Arany mint a nemzet költője állt a közönség előtt, s így a rég hallgató költő újbóli megszólalása mindenképpen nagy figyelmet keltett.

Érdekes eljátszani a gondolattal, hogy ha 1879–1880-ban ez a tendencia folytatódik, Arany úgy halt volna meg, mint akinek utolsó nagy sikere, visszatérése (főként szubjektív hangvételő) lírai verseken nyugodnék. Mindez így is történhetett volna, azonban 1879-ben több akadály állta el ennek útját. Arany leveleiből egyértelműen kiderül, hogy már régóta súlyos betegségek gyötörték,¹²⁶ melyek terhe miatt nem csoda, hogy vissza

116 Vasárnapi Ujság, 1878, 8. sz., 128.

117 *Uo.*; az újság felhívta a figyelmet az album megjelenésére és a benne szereplő Arany verseire is: „számos írórt nyertek meg Arany Jánostól kezdve, ki a „Tengeri hántás” című népies balladáját adta át.” A Fővárosi Lapok is hírt ad róla: 1878, 46. sz. (febr. 24), 221–222.

118 Ennek kiderítésében köszönettel tartozom Dr. Kulcsár Szabó Ernőné Gombos Annamáriának, az Országos Széchényi Könyvtár Tájékoztató Osztály osztályvezetőjének.

119 Fővárosi Lapok, 1880, 75. sz. (ápr. 2.), 375; Vasárnapi Ujság, 1880, 14. sz. (ápr. 4.), 218.

120 *Árvízkönyv: Szeged javára*, szerk. Szász Károly, Bp., Franklin-Társulat, 1880, 42–44.

121 *Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei*, 1879. márciusi havi ülés, 17. pont.

122 Vasárnapi Ujság, 1880, 3. sz. (jan. 3.), 44.

123 Budapesti Szemle, 1880, 22. kötet, 396–397. Arany János életében utoljára közölt verse az *Egyesülés* volt: Budapesti Szemle, 1881, 27. kötet, 128–129; ezt támasztja alá: Fővárosi Lapok, 1882, 244. sz. (okt. 24.), 1518.

124 Budapest Szemle, 1880, 22. kötet, 396. Megjelent még a vers: Fővárosi Lapok, 1880, 61. sz. (márc. 14.), 295.

125 A levél megint csak arról tanúskodik, hogy Arany nem teljesen saját szándékából ír verset: „Közelebb méltóztatott némi csekély fáradságra felszólítani. Eszembe jutott, hogy még Nagyságodnak is tartozom autographiámmal.” Arany Bezerédj Istvánnának, 1880. jan. 27. után = AJÖM XIX, 458. A levélben nem szerepel dátum, így csak azt lehet tudni, hogy a vers *Kapcsos könyv*-be másolása körül vagy után kerülhetett elküldésre.

126 Az 1870-es évek végére általánossá válik Arany levelezésében, hogy ironikus vagy komoly hangon szóba hozza betegségit. Főlölesgesnek tűnik az összes levelet kigyűjteni, ezért csak néhány jellemzőbbet

akart vonulni a közéleti tevékenységtől. Ez állhatott már az *Epilógus* megjelenését kísérő bejelentése háttérében, miszerint a továbbiakban költeményeivel sem kíván nyilvánosság elé lépni. A közvélemény versekre irányuló figyelmét Gyulai követelésének eredménye törte meg:¹²⁷ a *Toldi* régóta várt középső részének a megjelenése. A *Daliás idők*et a Kisfaludy Társaság 1879. november 26-ai ülésen mutatta be Gyulai Pál, ennek híre hihetetlen sebességgel, s méltó fogadtatás keretében terjedt el. Nehezen lehetne olyan eseményt találni, amely rosszabbat tett volna a *versek* befogadásának. Hiszen az eposz megjelenésével az *Őszikék* kiadott versei úgy tűnnek fel, mint a nagy epikus költő komolytalan, unaloműző játéka, ami részben talán valós állítás,¹²⁸ azonban a lírikus Aranyra irányuló figyelmet erősen hátrébe szorítja. S a versek ünneplésével eltelt év szinte teljesen elveszti a súlyát.

Ez az 1878-as év (mely Arany verseinek sikerétől hangos) jól kirajzolható ívet ír le. Ennek felvázolásához azonban vissza kell térni az *Éjféli párbaj* megjelenési körülményeihez. Habár a vers, a költőhöz illő fogadtatás szerint „a közülés várva várt fénypontja” volt, a lapok tudósításából nem lehet következtetni annak mindent elsöprő ünneplésére. Ennek okait a következőkben fedezhetjük fel: a költő életművében – a Gyulai Pál által meghatározott – legnagyobb tartozását 1879-ben kiegyenlítette a *Toldi szerelmének* közrebocsátásával. Miután így a műértő közönség (Gyulaiék) megnyugodhatott, figyelembe vehette és tiszteletben tarthatta Arany vágyát a csendességre, a közélet zajaitól való visszavonulásra. Azonban az 1880-as nagyhangú megjelenésre szükség volt, ugyanis Arany balladájának szerepeltetése mögött Gyulai Pál nagyon is jól számító irodalompolitikai lépését sejthetjük. Mint a család belső barátjának, tisztában kellett lennie Arany fizikai állapotával, melyből következtetéseket tudott levonni a következő évekre nézve. S azzal, hogy az *Éjféli párbajt* nagyközönség előtt, a Kisfaludy Társaság égisze alatt adatta elő, Arany öregkori (1877 utáni) pályájára tekintve azt a képet sugallja, hogy a nagy költő megnyilatkozásainak legfontosabb pontjai kizárólagosan a Társasághoz kapcsolódnak:¹²⁹

- 1878: a Kisfaludy Társaság 29. közülésén Aranyt mint a rég hallgató költőt fogadják a közéletben. A közülést követően Arany ismételten az irodalmi élet aktív alakjává válik.¹³⁰

idézek: Arany János Jókai Mórnak, 1876. márc. 29. = AJÖM XIX, 360–361, 813. (A levél jegyzete is értékes információt tartalmaz.) Vö. Arany János Ercsey Sándornak, 1878. okt. 8. = *uo.*, 421–422; Arany János Ercsey Sándornak, 1880. szept. 2. = *uo.*, 468–469. Betegségének ábrázolását lásd: MILBACHER, *i. m.*, 97–124.

127 „Én voltam a legkövetelőzőbb, legzaklatóbb, leggyöngédtelebb” – mondja magáról Gyulai az ülésen előadott bevezető tanulmányában. Ezt a tanulmányt, az ülés lefolyását és az Aranyról tett látogatás leírását lásd *A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei*, 1879. nov. 26. rendes havi ülés 79, 81. és 90. pontjai alatt. A *Toldi szerelmének* díszkiadását bemutatták: 1879. dec. 30. rendes havi ülés 101. pontjában.

128 Arany is unaloműzésnek nevezi ezt a kis időtöltést, ám ez semmit nem vesz el a versek értékéből, azonban – ahogy említtem – a figyelmet eltereli róla. A levél: Arany Gyulai Pálhoz, 1877. okt. 22. = AJÖM XIX, 388–390.

129 A bekezdés közülésre vonatkozó részeit lásd: Pesti Napló, 1880, 34. sz. (febr. 9.) [Esti Kiadás], 1–2; Fővárosi Lapok, 1880, 32. sz. (febr. 10.), 1–2; Vasárnapi Ujság, 1880, 7. sz. (febr. 15.), 108.

130 Ahogy korábban szerepelt, jelentek meg a közülés előtt is versei, de a közhangulatban csak az ülést követően figyelhető meg komoly változás.

- 1878: ebben az évben tizenegy (új) verset közölnek Aranytól (ebből ötöt a Budapesti Szemle).¹³¹ Legnagyobb hatásúnak a *Kozmopolita költészetet* lehet tekinteni.¹³²
- 1879: a Kisfaludy Társaság november 26-ai rendes havi ülésén Gyulai Pál bemutatja a *Toldi* régóta várt középső részét: a *Daliás idők*et, mely 1880-ban az Akadémia nagyjutalmát kapja.
- 1880: a Kisfaludy Társaság 31. közülésén Arany kiváló balladáját ünneplik (*Éjféli párbaj*).
- 1881–1882: Aranynak nincs érdemi megszólalása.
- 1882. október 22.: Arany János halála. Ravatala az Akadémián.

Tehát ebben a megvilágításban az *Éjféli párbaj* szerepe a következő: le kell zárnia azt az ívet, amely a *Tetemre hívás* ünneplésével, a *Daliás idők* bejelentésével a Kisfaludy Társasághoz kötötte Arany közéletbe való újbóli belépését. Lezárás olyan értelemben, hogy az utolsó nyilvános, nagyhangú megszólalást a Társasághoz kellett kötni, mely így teljes mértékben fenntarthatta a jogot Arany János személyére és megítélésére.¹³³ Figyelemre méltó, hogy Gyulai a Kisfaludy Társaság ülésein kizárólag balladákat – az epikához leginkább közel álló költői műveket – engedett szavalni, valamint hogy hatalmas hírveréssel mutatták be a hiányzó *Toldi*-trilógia középső darabját. Ezzel sikerült is elérnie a célját, Arany megmaradt epikus költőnek, a lírai alkotásokról pedig elterelődött a figyelem, jóval súlytalanabbak lettek.¹³⁴

A kiadott kötetek ellentmondásairól

A szakirodalom viszonylag kevésbé tárgyalja Arany verseinek, kései lírájának fogadtatását, értékelését a 19. század utolsó harmadában, a költő halála után. Ezt a kötetben való megjelenés problematikája miatt magától értetődőnek tarthatjuk, mivel egy életmű taglalásához evidens módon hozzátartozik az életmű ismerete. Ez azonban a kései versek tekintetében – itt kimondottan az *Őszikék* ciklusra gondolok – nagyon sokáig nem adatott meg. A könyvformátumban való megjelenés folyamata a következő.

131 Ez az 5 vers: *A tölgyek alatt*, Budapesti Szemle, 1878, 31. sz., 172–174; *Tetemre hívás*, Budapesti Szemle, 1878, 32. sz., 394–397; *Ének a pesti ligetről*, Budapesti Szemle, 1878, 33. sz., 152–156; *Híd-avatás*, Budapesti Szemle, 1878, 34. sz., 374–377; *Epilógus*, Budapesti Szemle, 1878, 18. kötet, 396–398.

132 Ennek alapja a hírlapi elterjedés – amelynek háttere a Fővárosi Lapok felszólítása. Fővárosi Lapok, 1878, 148. sz. (jún. 29.), 1.

133 Ehhez kapcsolódó érdekes megjegyzés a Fővárosi Lapokból: „a Kisfaludy Társaság körében [...], a hol azonban koronkint oly fényesen mutatja, nem vénülő, sőt egyre újra meg újra ifjodó szellemének fényét.” Fővárosi Lapok, 1880, 32. sz. (febr. 10.), 1.

134 NÉMETH, *Kérdések és kétségek*, i. m., 22–25; NYILASY Balázs, *Konzervatív-modern költő: Arany János verses epikája*, Bp., Eötvös, 2001, 27; TAKÁTS József, *Gyulai, emlékezés, kanonizáció = A magyar irodalmi kánon a XIX. században*, i. m., 163–175. Gyulai Arany-értésének hatásáról ezeken kívül is számos tanulmány született.

Arany halálát követően, szinte azonnal, 1883 és 1885 között Ráth Mór nyolc kötetet jelentetett meg *Arany János Összes Munkái* címmel.¹³⁵ Ebbe az *Őszikék* közül felvette a már megjelent tizenöt verset. Erre a kötetre még a költő életében szerződés született, ezt s a kötet szerkezetének magyarázatát adja az alábbi idézet.

[A kiadás tartalmazza] mindazt, mit a költő művei közül egyáltalán kiadandónak vélt, mert e kiadás *ízlől-ízre* azon tervezet szerit készült, melyet Arany János maga, miután Ráth Mór egy ilyenmő összes kiadás eszméjét véle közölte és annak közrebocsátására ajánlkozott, a Ráth Mórral való megbeszélések és véle kötött szerződés alkalmával megállapodott. E tervezet szigorú megtartását [...] különösen a költemények sorrendjét és csoportosítását illetően – Arany János *maga* akarta így.¹³⁶

Ezt a kiadást követően Arany László *Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése* címmel 1888–1889 között négy kötetet adott ki,¹³⁷ mely – többek között – az *Őszikék* azon verseit tartalmazza, melyek Ráth Mór kiadásában nem szerepeltek.¹³⁸ Ennek köszönhetően Szilágyi Márton szerint „az Arany László kiadta hátrahagyott művek megjelenésével kezdődően minden összkiadás eltért Arany saját szándékaitól”.¹³⁹

Arany János verseit 1883–1894 között többször is kiadták *Kisebb költemények*¹⁴⁰ cím alatt.¹⁴¹ Ezek azonban a Ráth Mór-féle *Összes Munkái* szerint közölték a költeményeket – azaz az *Őszikék* közül csupán az Arany által megjelölt tizenöt verset. Az első kötet, mely egyáltalán céljaul tűzte ki az *Őszikék* kötetének teljes közlését, csupán 1894-ben jelent meg *Arany János kisebb költeményei*¹⁴² címmel. Habár a teljes kiadást tűzte ki célul, ezt maradéktalanul nem teljesítette a kiadó. A kötet sok pontatlanságot tartalmaz, a versek címét¹⁴³ és helyét¹⁴⁴ tekintve.¹⁴⁵ Emiatt a kortárs olvasóközönség Arany halála után 12 évvel még mindig nincs birtokában az *Őszikék* teljes kötetének...

135 ARANY János *Összes Munkái*, I–VIII, kiadja RÁTH Mór, Bp., 1883–1885.

136 ARANY János *Kisebb költeményei*, Bp., Franklin-Társulat, 1883 (Arany János *Összes Munkái*, 1) [Jegyzetek az első kötethez], I.

137 *Arany János hátrahagyott iratai és levelezése*, I–IV., Bp., 1888–1889.

138 „Ezek [a megjelent 15 vers] azután az *Összes Művei* új kiadásába is felvették. A többi a jelen kötetbe veszi az olvasó.” *Uo.*, XXII.

139 ARANY János *Összes költeményei*, s. a. r., jegyz. SZILÁGYI Márton, Bp., Osiris, 2003, II, 816.

140 Ez megegyezik az 1867-es kiadás címével, mely annyiban logikus összefüggés, hogy a korábbi kötetet adták ki újra kiegészítve a kései versek néhány darabjával.

141 Ezeket lásd a Függelékben.

142 ARANY János *Kisebb költeményei*, I–II, Bp., Ráth Mór, 1894 (a továbbiakban: ARANY 1894). Az eltérések a második kötetet érintik.

143 Pontatlanságok helyei: *uo.*, 246, 274, 278, 305, 319.

144 Ezek kötetbe kerültek, de nem az *Őszikék* verseként közölték: *uo.*, 379, 383, 401. A kötet nem tartalmazza a következő verseket: *A magyar nyelv*, *Naturam furcā expellas*, *Őszikék*, *Párviadal*. Tévesen a kötethez sorolja: *A sors hűmora* (1879. júl.), *uo.*, 324.

145 Az említett szempontokon kívül (versek címe és helye) a versek bejegyzésének időpontjai is tévesen vannak közölve, ennek köszönhetően – mivel a verseket időrendben közli – a művek sorrendje sem felel meg *Kapcsos könyvnek*.

Összegzés, kitekintés

Hiába jelent meg óriási sikerrel Arany életében tizenöt vers az *Őszikék* közül, a régóta várt *Daliás idők* megjelenésének elsöprő ünneplését követően szinte teljesen háttérbe szorultak a kései költemények. A kötet sorsa egyre rosszabb, mivel 1883-ban csak a már megjelent tizenöt vers,¹⁴⁶ 1888-ban pedig a még ki nem adott versek láttak napvilágot.¹⁴⁷ Tehát Arany halála után hat évvel már az összes – a korban ismert – vers megjelent, azonban még nem volt egy olyan kötet, amely egységesen tárná az olvasók elé az *Őszikék* verseit. Újabb hat év múlva – 1894-ben – adta ki Ráth Mór az első kötetet, mely a teljes kiadást célozza meg, azonban több hibával.¹⁴⁸ Nyilvánvaló, hogy ez a hiány megmutatkozik a recepciótörténetben.¹⁴⁹ Az is magától értetődik, hogy a befogadás előtt komoly akadályként állt a versek megítélése, nevezetesen a Gyulai által sulykolt besorolás, hogy Arany epikus költő. Ez akkor lehet akadályozó tényező, amikor kizárólagossá válik, azaz nem enged más irányultságot is érvényesülni, jelen esetben azt, hogy Arany lírai megszólalását méltó pozícióban helyezzük el az életműben. Ez az Arany-kép alapvetően Gyulai tekintélyének súlya miatt sokáig nehézséget, akadályt jelentett a befogadásban,¹⁵⁰ s hatása a költő halálát követő emlékezésen,¹⁵¹ Riedl Frigyes¹⁵² és Szász Károly¹⁵³ irodalmi munkásságában szintén kimutatható.¹⁵⁴ Azonban nem várat magára a fiatal nemzedék ellenvéleménye: a Koszorú utolsó száma (1886) komoly problémákat, követendő irányvonalakat fogalmaz meg:

Aranyt azért magasztalta Gyulai és Szász Károly egekig, mert sem az egyik, sem a másik a mester nyomdokain haladni, vagy utat mutatni nem tudott. Legjobb mód valamit hatásától megfosztani, ha agyon magasztaljuk. Aranyról nincs eddig valami számba vehető irodalmi tanulmányunk, kimerítő monográfiáról nem is szólva. [...] Azért kellett annyira magasztalni, hogy ne kelljen őt magyarázni. [...] A kritikának a maga eszközével hozzá kell járulnia, hogy az irodalom hatásképességét növelje, és a költő hangjának visszhangot szerezzen.¹⁵⁵

146 ARANY, *Kisebb költeményei*, i. m.

147 Arany János hátrahagyott iratai..., i. m., I–IV.

148 ARANY 1894.

149 Ezt az a tény támasztja alá, hogy a kötetről egyetlen átfogóan bemutató, ismertető cikk sem jelent meg – az általam kutatott folyóiratokban –, mely mögött a kötet ismeretének hiánya állhat.

150 *Magyar kódex*, i. m., 150–155.

151 Budapesti Hírlap, 1882, 292. sz., 1–3; Fővárosi Lapok, 1882, 244. sz., 1515–1516; GYULAI Pál, *Arany János emlékezete*, Fővárosi Lapok, 1883, 255. sz., 1627; 256. sz., 1633; 257. sz., 1641; 258. sz. 1653. Jancsó Benedek megemlékezése egészen elrugaskodott Gyulai Arany-képétől: JANCsó Benedek, *Arany János*, Figyelő, 1883, 14. sz., 1–22.

152 RIEDL Frigyes, *Arany János*, Bp., Szépirodalmi, 1982; RIEDL Frigyes, *Arany lelki élete*, Budapesti Szemle, 1917.

153 Szász Károly emlékezése: Vasárnapi Ujság, 1882, 44. sz., 701–703.

154 Szegedy-Maszák tanulmánya rendszeretesen mutatja be a korai szakirodalmakat, eközben reflektál Gyulai Pál hatására is: SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Arany életművének változó megítéléséről*, ItK, 85(1981), 561–578.

155 [ISMERETLEN], *A kritikáról*, Koszorú, 1886, 13. sz., 194–195.

Tehát a továbblépés az életmű – Gyulai ideológiájától mentes – feldolgozásában áll. Azonban 16 év múlva (1902) e felvetés negatív eredményéről tudósít egy cikk Hatvany Lajostól, aki – az 1886-ban felvázolt feladat befejezetlensége miatt – ismétlen Arany műveinek teljes körű feltárását és elemzését sürgeti.¹⁵⁶ Ennek kapcsán a téma további kutatása fő irányvonalának az *Őszikék* 20. századi, ezen belül is a Nyugat körül csoportosuló írók – az *Őszikék*re irányuló – fogadtatását lenne érdemes elemezni. Figyelemre méltó lehet az egyes versek megítélésének, történeti háttérének a kutatása is.¹⁵⁷ Ezen kívül műfaji szempontból is több vitatott pont található a ciklus verseivel kapcsolatban. A téma jelentősége, fontossága további vizsgálatot igényel.

Függelék

Az *Őszikék* verseinek címjegyzéke, valamint a kötetbe való másolás időpontja

1.	<i>A lepke</i>	1877. július 3.
2.	<i>Epilogus</i>	1877. július 6.
3.	<i>Az elkésett</i>	1877. július 7.
4.	<i>Aj-baj!</i>	„régibb”
5.	<i>Naturam furcâ expellas</i>	1877. július 9.
6.	<i>Vásárban</i>	1877. július 9.
7.	<i>Tamburás öregúr</i>	1877. július 12.
8.	„A hazáról”	1877. július 12.
9.	<i>Honnan és hová?</i>	1877. július 14.
10.	<i>Tengeri-hántás</i>	1877. július 15.
11.	<i>Az ünnepontók</i>	1877. július 21.
12.	<i>Mária! bűneid meg vannak bocsátva.</i>	1877. július 22.
13.	<i>Mindvégig</i>	1877. július 24.
14.	<i>A régi panasz</i>	1877. július 26.
15.	<i>Rangos koldus</i>	1877. július 27.
16.	<i>Czím nélkül</i>	1877. július 30.
17.	<i>Éjféli párbaj</i>	1877. július 31.
18.	<i>Öreg pinczér</i>	1877. augusztus 2.
19.	<i>A tölgyek alatt</i>	1877. augusztus 5.
20.	<i>Kosmopolita költészet</i>	1877. augusztus 8.
21.	<i>Vándor czipó</i>	1877. augusztus 11.
22.	<i>Meddő órán</i>	1877. augusztus 9.
23.	„ <i>Őszikék</i> ”	1877. augusztus 13.
24.	<i>Semmi természet!</i>	1877. augusztus 17.
25.	<i>Híd-avatás</i>	1877. augusztus 22.

156 HATVANY Lajos, *Arany halálának huszadik évfordulójára*, Budapesti Szemle, 1902, 112. kötet, 270–277.

157 A *Tetemre hívás*, *Éjféli párbaj*, *Kosmopolita költészet* c., általam is bemutatott versek ilyen szempontból kimondottan ígértetések lehetnek.

26.	<i>Kortársam R. A. halálán</i>	1877. augusztus 25.
27.	<i>Hírlap-áruló</i>	1877. augusztus 25.
28.	<i>Népdal</i>	1877. augusztus 28.
29.	<i>[Bonczék]</i> ¹⁵⁸	[1877. augusztus 30.] ¹⁵⁹
30.	<i>Végpont</i>	1877. szeptember 11.
31.	<i>Még egy</i>	1877. szeptember 12.
32.	<i>Ének a pesti ligetről</i>	1877. szeptember 17.
33.	<i>Plevna</i>	1877. szeptember 21.
34.	<i>Ex tenebris</i>	1877. szeptember 24.
35.	<i>Vörös Rébék</i>	1877. szeptember 26.
36.	<i>Intés</i>	1877. szeptember 29
37.	<i>Párviadal</i>	1877. október 4.
38.	<i>Tetemre hívás</i>	1877. október 27.
39.	<i>Almanach 1878-ra</i>	1877. november 4.
40.	<i>Népdal</i>	1877. november 7.
41.	<i>Dal fogytán</i>	1877. november 19.
42.	<i>A képmutogató</i>	1877. november 25.
43.	<i>Hagyaték</i>	1877. december 1.
44.	<i>Aisthesis. (Megérzés.)</i>	1877. december 29.
	<i>Formai nyűg</i>	1877. december 31.
45.	<i>A szájasok</i>	1878. február 15.
46.	<i>Az élet mint tivornya</i>	1878. március 23.
47.	<i>A tölgyek alatt. N° 2.</i>	1878. május 8.
48.	<i>Nem kell dér...</i>	1878. október 10.
49.	<i>Fél magyarság</i>	„régí”
50.	<i>Harmincz év mulva</i>	1879. január 23.
51.	<i>A magyar nyelv</i> ¹⁶⁰	1879. június
52.	<i>Egy ara sírkövére</i>	1880. január
53.	<i>A jóságos özvegynek</i>	1880. január 27.
	<i>Különbség</i>	1880. február 2.
	<i>Csalfa sugár</i>	1880. március 16.
	<i>Melyik talál?</i>	1880. március 30.
	<i>En philosophe</i>	1880. december 10.

Felhasznált folyóiratok

- A Kisfaludy Társaság Évlapjai, Új Folyam (1877–1882)
- A Petőfi Társaság lapja (1877–1878)
- Budapesti Hírlap (1881–1885)

158 A könyvben nem szerepel, egy onnan kimetszett lapon található.

159 Voinovich Géza közlése alapján: VOINOVICH 1951, 59–64.

160 A könyvben áthúzva szerepel.

- Budapesti Szemle (1877–1905)
- Egyetemes Philológiai Közlöny (1877–1889)
- Egyetértés (1882)
- Figyelő (1877–1888)
- Fővárosi Lapok (1877–1882)
- Hon (1877–1878)
- Irodalomtörténeti Közlemények (1877–1905)
- Koszorú (1879–1886)
- Magyarország és Nagyvilág (1877–1880)
- Párisi Lapok (1878)
- Pesti Hírlap (1877–1882)
- Pesti Napló (1877–1882)
- Vasárnapi Ujság (1877–1905)

Kéziratok

- *Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei*, MTAK Kt, Ms 5772.
- *Kisfaludy Társaság iratai*, MTAK Kt, Ms 5741.